

МАРІЯ РАЗУМЕЙКО ІЗ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА

Професор Іван Огієнко, людина енциклопедичних знань і високої культури, належить до тих педагогів, які були борцями за українську національну школу, прагнули поставити справу української науки та освіти на найвищій щабель. Талановитий послідовник українського просвітництва, вчений докладав чимало зусиль для вироблення державної політики в галузі народної освіти. Як міністр освіти, І.Огієнко з великою енергією і відповідальністю впроваджував рідну мову в навчальні заклади. 30 січня 1919 р. він видав наказ про перехід усіх вищих, переважної більшості середніх і початкових шкіл на українську мову. Щоправда, цей наказ не поширювався на російські, польські, єврейські школи. Особливу увагу міністр освіти приділяв проблемам початкової і середньої школи, активно включався в процес реалізації закону Директорії про запровадження безплатного початкового навчання всіх дітей шкільного віку в місті і на селі.

Працюючи ректором Кам'янець-Подільського університету, вчений намагається створити наукову систему організації вищої школи, яка б спиралась на передовий світовий досвід. Тому в університеті, крім традиційних (історико-філологічного, правничого та фізико-математичного), були засновані богословський і сільськогосподарський факультети, кафедри польської філології та єврейської мови і літератури. Планувалось відкрити ще політехнічний та комерційно-технічний факультети. Огієнко розглядав університет як осередок знань і лабораторію передової загальнолюдської думки.

Своєю плідною практичною діяльністю на освітянській ниві, а також у теоретичних роботах з української мови, методики навчання і виховання Огієнко сформував струнку систему української національної термінології, зокрема педагогічної. При цьому вчений дотримувався таких принципів: 1/. українська педагогічна термінологія повинна бути на рівні тогочасних здобутків світової педагогіки, а це означає активне використання інтернаціональних термінів; 2./ українська педагогічна термінологія має спиратися на здобутки народної педагогіки; 3/. необхідно враховувати мовну практику тих педагогічних видань, які були на той час в Україні (шкільні підручники, методики, газети, журнали тощо).

Проаналізуємо структурно-семантичний склад зареєстрованих нами педагогічних термінів, які вживалися в працях І.Огієнка.

Духовне відродження України дало змогу ознайомитися з унікальною працею Івана Огієнка «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу». У цій книзі характеризується мережа культурно-освітніх закладів, що діяли в Україні з найдавнішого часу, зокрема шкіл, де було вироблено «свою оригінальну педагогічну систему». Огієнко пише: «Шкіл у нас на Вкраїні скрізь було багато, майже кожне село мало свою *братську школу*, тому роботи *учителям* завше було доволі, і не диво, що в нас були дуже гарні *педагоги*». Коли у 1786 р. по всій Росії були засновані *народні школи*, то учителями туди було взято багато *студентів* з Києва, тоді «Київська Академія стала неначе головною *учительською семінарією* і постачала учителів на всю Росію». Іван Огієнко образно називає «славну *Могілянську академію*» «великим *науковим огнищем*», яке «пробуджувало *культурні й наукові поривання*». Значного поширення набули українські наукові та церковні книги, зокрема «Учительное Евангелие», які, на думку І.Огієнка, «стали *науковими підвалинами* не тільки в самій Україні, але й по всьому славянському [слов'янському] миру».

І.Огієнко зазначає, що «*нахил до науки, терпимість до ворогів, яскрава талановитість, логічність* в думках — це звичайна прикмета освіченого українця — письменника XVII віку».

Як бачимо, сам текст «Української культури», де йдеться про справи освіти, пронизаний педагогічними термінами. Письменник називає терміни на позначення осіб: *учень, учитель, студент, семінарист, професор, декан, академік, дослідник, ректор,*

директор, школяр, богослов, учитель латинської мови, учитель піітики, вчитель закону Божого, професор математики, професор природознавства тощо.

Екзаменаторами ставлеників (*persona grata* при школі) називає Огієнко тодішніх інспекторів освіти, *казнодіями* (*проповідниками*) — служителів Лаври, що понесли «слово Боже в народ і крепко стали в оборону віри». Він зазначає, що «Лавра щедро давала духовний хліб всім слов'янським народам». Освічених людей Огієнко називає: *людина з освітою, людина високої освіти, вчена людина, грамотій, грамотна людина, розумна*. Вчені люди — це *знавці, знавці свого діла*, а люди з низькою освітою, неграмотні — *неуки*. Підручники названо ще й *шкільними книжками, підручними шкільними книжками*. *Наукові твори*, за висловом Огієнка, це «такі книжки, що навчали народ, що розганяли темноту людську».

Огієнко характеризує різні типи навчальних закладів: *школи, духовні школи, народні школи, недільні («воскресні») школи, ліцеї, семінарії, університети, Академії*. Говорить Огієнко і про «*позашкільну освіту*».

Знаходимо в цій праці і багато загальнонаукових педагогічних термінів: *знання, гіпотези, наукові факти, наукові суперечки, наукові змагання* (наукові пошуки), *писання, наука, принципи, промова, проповідь, оригінальна казань, вільні беседи, лекції, наукові стилі, правило, помилка, ерудиція, науковий метод, курс лекцій* тощо. Цікаво, що термін *виховання* Огієнко використовує в значенні «освіта», наприклад: «Кращі люди наші часто їздили до закордонних університетів кінчати там своє *виховання*».

Названо науки, які вивчались на той час: *риторика, логіка, філософія, малювання, богословіє, філологія («язикознавство»), піітика, гомілетика, історія, географія* та ін.

Працюючи в 6-й Київській гімназії, Огієнко запроваджує такі нові форми педагогічної роботи: вивчення рідної мови у тісному зв'язку з історією народу; уроки малювання за джерелами стародруків; написання дітьми рефератів про походження мов різних народів і складання генеалогічного дерева.

Огієнко був переконаний, що школа, крім освітньої функції, повинна формувати в учнів національний дух, культуру, традиції. За його розпорядженням, школярі Кам'янця неодноразово безплатно відвідували вистави і виступи українських театральних і хорових колективів. 10-е березня в усіх державних школах відзначалося як свято Великого Кобзаря і національної культури.

Проголошуючи, що «мова — це наша національна ознака, в мові — наша культура, ступінь нашої свідомості»; «мова — це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторона нашого психічного «Я», професор закликає вивчати рідну народну літературу — *пісні, казки, перекази, оповідання, легенди, прислів'я, загадки*, які є взірцем народної мудрості. Говорячи про ознаку багатой культури й яскравой талановитості українського народу, Огієнко пише про українську пісню: «Наші пісні — це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними».

Огієнко засуджує русифікацію, яка «зносила нашу культуру, руйнувала наші звичаї, марудила нашу пісню; робила перевертнів навіть з народу». Як боляче читати факти, коли губернатори змушували українську пісню співати по-московському (наприклад, в Одесі губернатор Зелений замість «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» примусив співати «Ой, не хади, Гришка, да и на пикникъ»). Коли не стало школи рідною мовою, — зазначає далі Огієнко, — «пішла школа московська, де дитина не розуміла, чого її навчають. Тому не диво, що у нас на Україні більше ніж де, вийшовши з школи, стають знову неграмотними. Бо наука чужою мовою не пускає в людині глибокого коріння».

Ці твердження Огієнка, викладені в «Українській культурі», якнайповніше перегукуються з іншою його працею «Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства» (Жовква, 1936, 72 с.), яка прислужилась для виховання національної свідомості українського народу. Дуже вдалим й актуальним є ужитий Огієнком прикметник *рідномовний*, який виражає концепцію національної освіти вченого. На жаль, довгий час цей

прикметник був забутий, його не фіксує навіть 11-томний Словник української мови (1970-1980).

У ряді лексикографічних праць Івана Огієнка особливе місце займає «Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови», яка вийшла у Львові у 1924 р. Цей словник спрямований на зближення обох варіантів української літературної мови (західноукраїнського та східноукраїнського) й утвердження єдиної літературної мови для усього українського народу.

Стилістичний напрямок у лінгвістиці якнайтісніше пов'язаний із проблемою функціонування мови. Практичне значення стилістики полягає в піднесенні культури мовлення суспільства. Огієнко засуджує невправності у використанні засобів словесної образності, обмеженість синоніміки, засмічення невмотивованими запозиченнями й кальками з російської (московської) мови або польської чи німецької.

У «Стилістичному словнику», призначеному передусім для учителів та учнів, широко представлена й педагогічна термінологія української мови (близько 1000 одиниць). На відміну від інших термінів, терміни педагогіки в ньому інколи тлумачаться повністю. Так, знаходимо ґрунтовне пояснення основних педагогічних термінів: *виховання, виховування, лекція, студент, освіта, професор* та ін. Наприклад: «*вихований* — хто добре знає світські звичаї, чемний на людях; не плутати з словом «*освічений*». *Освічена людина* — це людина науково розвинена; освічений може бути невихованим. Не плутати з словом «*вихований*».

Намагаючись допомогти й Великій Україні, й Галичині ближче пізнати мову одна одної, полегшити процес утворення єдиної української літературної мови, Огієнко старається майже в кожному слові подати відмінні лексичні чи граматичні форми. Простежуємо це на прикладі педагогічних термінів.

Дбаючи про нормалізацію української мови, вчений намагається з різних варіантів назв одного поняття вибрати одне, загальнозрозуміле, яке б забезпечувало безперешкодну комунікацію. Тому, подаючи «галицький» та «великоукраїнський» варіанти слів, професор зазначає, якому слову краще («ліпше») віддати перевагу. Наприклад: *континувати* — *продовжувати*; *напримір* — *наприклад*, *ошибка* — *помилка*, *передержка* — *поправка*, *перемінка* — *перерва*, *повинуватися* — *слухатися*, *подання* — *прохання*, *ум* — *розум*. Потрібно дотримуватись норм української мови, правильно писати слова: *авторитетний*, а не *авторитативний*, *вимагання*, а не *вимогання*, *енергійний* — а не *енергічний*, *корисний*, а не *користний*, *показчик*, а не *показник*, *суворий*, а не *суровий*, *університет*, а не *універзитет*, *форма*, а не *хворма*, *характерний*, а не *характеристичний*. Потрібно правильно вживати дієслова, що засвоєні з німецької мови: *арґументувати*, а не *арґументувати*, *апелювати*, *ілюструвати*, *коментувати*, *контролювати*, *цитувати* тощо.

У системі української мови часів Огієнка знаходимо цілий ряд синонімічних лексем, морфем та інших варіантних структур, одні з яких є виражальними засобами мови, інші ж становлять відхилення від тодішньої літературної мови. Так, ми виділяємо в словнику фонетичні (*брошюра, брошура; вага, увага; габінет, кабінет; экзамен, екзамін; звінок, дзвінок; книжечка, книжочка*), лексичні (*розвій, розвиток; парта, лавка; знаменитий, знаний, славнозвісний; репетитор, інструктор*), граматичні варіанти (*клас, кляса; аксіома, аксіом; аналіз, аналіза; диспут, диспута; егоїст, егоїста, проблема, проблем; програма, програм; синтез, синтеза*).

Розбіжності спостерігаються і в наголошуванні слів. Так, фіксуємо: *азбука* і *азбу́ка*, *ба́тьківський* і *ба́тьківський*, *гра́мота* і *грамо́та*, *дека́н* і *де́кан*, *доце́нт* і *доце́нт*; *знавець* і *знавець*, *інтере́с* і *інтерес* тощо (перші слова — східноукраїнські, другі — західноукраїнські). Як рівноцінні подаються наголоси у словах *лагідний* і *лагі́дний*, *задача* і *зада́ча*. Ряд абстрактних педагогічних термінів Галичини має не тільки інший наголос, а й інше закінчення. Наприклад: *мо́вчане, нама́гане, образо́ване, опові́дане, пи́сане, пока́яне, самопі́знане, чита́не*. Огієнко критикує таке копіювання польських форм галицькою мовою, закликає при перейманні іншомовних слів послуговуватися певними засадами, щоб не було розбіжностей у передаванні схожих лексем однієї мови іншою.

У «Словнику» розрізняються значенням лексеми, що вживаються в західноукраїнській та східноукраїнській мові. Так, наприклад, *професор* у Великій Україні — це той, хто вчить у вищій школі, а в Галичині — також і учитель середньої школи. Відповідно пор.: *шкільна дошка і таблиця, сторінка* — *картка*; *шиток, тетрадь* — *зошит*; *недописати* — *не скласти іспиту, несправдити надії*. Знаходимо ряд слів, зміст яких на Великій Україні незрозумілий: *інвіліяція* — вартування, догляд, нагляд; *матура* — іспит зрілості; *містоголова* — заступник голови; *препаранда* — підготовча школа або підготовчий клас; *пупіль* — недоліток, вихованець; *терціян* — шкільний сторож; *саля конференційна* — учительська (кімната).

Мовознавець подає «вульгарні шкільні вирази» — *грека і латина*, що означають грецька мова і латинська мова.

Огієнко вчить розрізняти паронімічні значення слів. Наприклад: *диктування* — сама чинність, *диктант* — матеріал, що має бути продиктованим; *писемний* — це написаний, а *письменний* — грамотний.

Отже, чимало пропозицій нормативних слів автора закріпилися в сучасній українській мові як нормативні; проте є й такі, що не витримали випробування мовною практикою.

Огієнко дбав про культуру мови, намагався виробити норми правильного вживання слів, й термінів зокрема. Він адресував свій «Стилістичний словник» насамперед учителям та учням, щоб вони мали змогу виробляти навички безпомилкового слововживання.

У працях Огієнка знаходимо багато теоретичних положень, співзвучних реальним потребам сьогодення. Так, «Стилістичний словник» закінчується мудрою педагогічною настановою: «Бережи чистоту своєї Рідної Мови, і тим збережи чистою й Душу Народу твого».

Серед наукової та педагогічної спадщини І.Огієнка велике місце займають методичні посібники для школи та самонавчання. На допомогу учням він видає цілу низку наочних дидактичних таблиць («Наглядна таблиця українського правопису», «Наглядна таблиця для вивчення знаків розділових» тощо).

Цікаві уточнюючі назви посібників для навчальних закладів. Так, до праці «Чистота і правильність української мови» (1925) у підзаголовку зазначається: *науково-популярний курс з історичним освітленням*. А праця «Рідне слово. Початкова граматики української літературної мови» (1937) має підзаголовок: *підручник для школи і самонавчання*.

У 1918 р. Іван Огієнко видає книгу «Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови», де в підзаголовку вказує, що це *порадник* студентам, вчителям і всім тим, хто бажає найкраще вивчитись української мови. (Яким актуальним є це питання сьогодні, коли не вистачає для студентів саме таких *порадників* із різних галузей знань). У цій книзі в розділі «Українські букварі» Огієнко називає відомі на той час підручники з української мови для початкового навчання. Цікаво, що вони мають різні назви: *буквар, абетка, граматики, азбука, граматка до науки читання й писання, букварець* тощо. В цій же книзі маємо бібліографічні розділи: «Українські шкільні читанки», «Українська педагогічна література по вивченню рідної мови».

Теоретичні, науково-педагогічні твори І.Огієнка не втратили своєї актуальності й сьогодні. Їх вивчення сприяє відродженню національної школи в Україні, утвердженню концепції рідномовної освіти.